

In the article the concept of spirituality in the creative heritage of the outstanding Ukrainian philosopher S.B. Krymsky is carried out.
 Keywords: Krymsky, spirituality, human, personality, culture.

УДК 1: 316

М.В. Сабадуха

ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анотація. У статті досліджується еволюцію проблеми справедливості в європейській філософії Просвітництва. Проаналізовано соціально-філософські аспекти справедливості в Т. Гоббса, Дж. Локка, К. Гельвеція, Д. Дідро, Д. Юма. Виявлено спільне й відмінне в їхніх поглядах.

Ключові слова: справедливість, комутативна справедливість, дистрибутивна справедливість, власність, громадянське суспільство, особистість, природні права, мораль, право, закони справедливості.

Вступ

Розбудова громадянського суспільства в Україні висунула на порядок денний проблему справедливості, що вимагає додаткового дослідження філософських засад її вирішення в європейських країнах під час розбудови громадянських суспільств. Європейські країни Нового часу постали перед багатьма проблемами: пошук економічних ресурсів для утримання державного апарату, форм організації суспільного життя, осмислення значення природних прав людини та людини як суб'єкта діяльності. Як не дивно, схожі завдання стоять і перед сучасною Україною на початку XXI століття.

Аналіз досліджень та публікацій

Із формуванням інституту приватної власності в Європі виникає майнова нерівність, що вимагало її обґрунтування з позиції справедливості. Приватна власність порушила закони справедливості, що діяли в умовах середньовічного суспільства. Суспільне життя в епоху Середньовіччя трималося на християнському розумінні справедливості, а церква була її регулятором. Над зазначеною проблемою працювали найвидатніші філософи: Ф. Бекон, К. Гельвецій, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Р. Декарт, Д. Дідро, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж. – Ж. Руссо, Б. Спіноза, Д. Юм. Їхні досягнення залишаються предметом пильної уваги сучасних європейських (Ю. Габармас, П. Козловські), українських (В. Андрущенко, М. Булатов, Л. Губерський, А. Карась, Ю. Кушаков, М. Михальченко), російських (А. Орехов, А. Прокоф'єв) та інших філософів. Утім проблема справедливості потребує додаткового аналізу в контексті розбудови громадянського суспільства в Україні. На наш погляд, недоліком у дослідженні проблеми справедливості в зазначених авторів є відсутність її цілісного осмислення.

Постановка мети

Метою статті є аналіз проблеми справедливості в творчості філософів епохи Просвітництва: К. Гельвеція, Т. Гоббса, Д. Дідро, Дж. Локка, Д. Юма.

Основна частина

У англійського філософа Т. Гоббса (1588 -1679)

проблема справедливості охоплювала широке коло питань: від природних прав людини до її божественного трактування. Він здійснював її дослідження на основі поглядів Платона. Спочатку проблема справедливості виникла на побутовому рівні як явище повсякденного життя. Її вирішення мало бути зрозумілим і прийнятним для більшості людей. Цей факт був усвідомлений ще Платоном, який доводив, що справедливість органічно пов'язана із чесністю та віддаванням боргів, дотриманням домовленостей: «Природа справедливості, отже, полягає у виконанні домовленостей, що мають обов'язкову силу» [1, с. 110].

На думку Т. Гоббса, проблема справедливості виникла разом із формуванням приватної власності та держави: «Справедливість та власність починаються із заснування держави» [1, с. 110]. Власність принесла в суспільство майнову нерівність, це вело до соціального напруження, що примушувало філософів переосмислювати основи суспільного життя. Отже, сутність справедливості Т. Гоббс пов'язував із виконанням домовленостей між людьми.

Т. Гоббс розумів, що вирішення проблеми справедливості на рівні повсякденної практики не знімало суспільних суперечностей, життя вимагало її вирішення на рівні держави. На його думку, проблема справедливості на державному рівні має ґрунтуватися на взаємній довірі між різними класами та верствами. Дотримання домовленостей набуває обов'язкової сили лише зі становленням державної влади: «Обов'язкова сила домовленостей починається лише зі встановлення громадянської влади, достатньо сильної, щоб змусити людей до виконання своїх домовленостей» [1, с. 110 -111]. Отже, держава стає гарантом домовленостей, що укладаються між різними суб'єктами суспільного життя.

Т. Гоббс досліджував справедливість у душі ідей Просвітництва, а саме в контексті розуму, який уважався загальним регулятором людських взаємовідносин. Розумна людина, на його думку, завжди дотримуватиметься домовленостей. Той, хто їх порушує, – божевільний [1, с. 111, 219]. Проте філософ розумів, що проблема справедливості має бути

доповнена мораллю. Це змушувало його досліджувати справедливість у взаємозв'язку з людськими вчинками. Урешті-решт, філософ пов'язав проблему справедливості/несправедливості з поняттям «чесна й нечесна людина» [1, с. 114]. На жаль, цей підхід у контексті моралі залишився недослідженим.

Т. Гоббс успадкував ідеї Арістотеля щодо зрівняльної (комутативної) і розподільної (дистрибутивної) справедливості [2, с. 150]. Її перший різновид він трактує як встановлення еквіваленту в процесі обміну речами та матеріальними благами [1, с. 116]. Цей вид справедливості, на нашу думку, має суб'єктивний характер: кожен обмінює непотрібний товар на потрібний. Інший вид справедливості пов'язаний з неупередженими діями арбітра щодо актів обміну, купівлі-продажу, який «віддає кожному його власне, і це насправді є справедливим розподілом і може бути названо дистрибутивною справедливістю» [1, с. 116]. Цей різновид справедливості пов'язаний із третьою особою, дії якої мають носити неупереджений характер щодо суб'єктів, які здійснюють обмін.

Отже, справедливість у Т. Гоббса постає, з одного боку, як природний закон життєдіяльності людини [1, с. 219], а з іншого, – як божественний [1, с. 224]. Підсумовуючи, зазначимо, що системоутворювальним елементом справедливості в Т. Гоббса виступала домовленість між людьми, що закріплювалася законом, тобто силою держави. Філософ доводив, що існує два види справедливості. Перший стосувався процесу обміну товарами, послугами (власністю) між людьми, а інший пов'язаний з об'єктивною оцінкою щодо еквівалентності процесів обміну.

Засадничі принципи дослідження справедливості в емпіричній філософії Дж. Локка (1632 – 1704) є іншими, ніж у Т. Гоббса, хоча обидва трактували її як підґрунтя суспільного життя [3, с. 143]. Концепція справедливості в Дж. Локка витікала з логічної послідовної критики Т. Гоббса. Якщо Т. Гоббс лише підійшов до осмислення зв'язку справедливості й моралі, то Дж. Локк розвинув цей підхід далі. Він розумів обмеженість поглядів свого попередника, в основі якого лежала лише домовленість між різними суб'єктами обміну. Сильний завжди нав'язує слабшому свої погляди щодо розуміння справедливості й скріпить це законом. Тому філософ і зосереджував увагу на дистрибутивних аспектах справедливості й намагався сформулювати механізми регуляції взаємовідносин між людьми, в якості яких розглядав мораль. Справедливість – це те, що відповідає моралі й поняттям добра, а несправедливість – те, що не відповідає [4, с. 410]. Розуміння справедливості на основі домовленостей щодо власності не вирішувало проблему формування нових засад суспільного буття, а тому філософ увів у контекст дослідження не лише проблему моралі, а й особистості. Якщо раціоналіст Т. Гоббс пов'язував справедливість із домовленостями, що мають закріплюватися законом, то емпірик Дж. Локк уважав, що справедливість перш за все має відповідати моралі, яка є більш значущим регулятором взаємовідносин між людьми.

Розуміння справедливості з позиції моралі має

сенс, коли люди її дотримуються. Мораль не піддається регуляції з погляду права. Припускаємо, що Дж. Локк підсвідомо розумів слабкість своїх аргументів, а тому власність продовжувала у нього залишатися системоутворювальним елементом його теорії справедливості [4, с. 571; 5, с. 52].

Зростаюче соціально-економічне розшарування суспільства, безумовно, викликало соціальне напруження, що вело до класового протистояння, а тому вимагало пояснення та оправдовування. Дж. Локк змушений був доводити, що все, зароблене чесною працею, є справедливим [3, с. 44; 6, с. 169]. Для вирішення проблеми справедливості він пропонував розглядати її як складну ідею, в якій виділяє ідею особистості й власності. Справедливість – це відповідне ставлення не лише до закону, а й до особистості, до власності іншого [4, с. 571], тобто за власністю пропонував бачити людину. Вважаємо, що таке розуміння справедливості було детерміноване формуванням громадянського суспільства. Отже, у Дж. Локка з'явився новий аспект у поглядах на справедливість – особистість. Буржуазні умови життя покликали не лише нове розуміння поняття справедливості, але й нові підходи до усвідомлення ролі й значення особистості. Особистість у Дж. Локка «є розумна мисляча істота, яка має розум та рефлексію» [4, с. 387]. У цих роздумах є здогадка, що ідею справедливості може реалізувати лише особистість, яка здатна діяти з позиції закону, тобто індивід певного рівня соціально-політичного розвитку.

Незважаючи на те, що Дж. Локк є емпіриком, він розумів, що поняття справедливості пов'язано зі здатністю людини до рефлексивного мислення, а тому наводив слова римського поета Ювенала: «Ніхто, якщо виявиться суддею самому собі, не виправдає себе за здійснену помилку» [5, с. 38]. Людина здатна оцінити власний вчинок лише за умови, коли займе щодо себе рефлексивну позицію. Але в реальності людина або не хоче (спрацьовують механізми психологічного захисту), або не здатна її зайняти. Якби кожна людина була здатною до моральної рефлексії, то тоді інститут права був би непотрібним і поняття справедливості теж було би зайве. У більшості випадків людина не хоче або не здатна рефлексувати, тому виникає необхідність інституту права й поняття справедливості.

У праці «Два трактати про правління» Дж. Локк покладає поняття справедливості в основу права, а саме, що кожна людина має право на власність: «Справедливість дає кожній людині право власності на продукт її чесною праці і благі надбання її предків, що перейшли їй у спадок» [6, с. 169]. Отже, справедливість у Дж. Локка виступає підґрунтям права.

Мислитель усвідомлював, що для збереження справедливості в суспільстві недостатньо законів, а тому установка на дотримання справедливості має формуватися в процесі виховання. Як у школі, так і вдома мають бути впроваджені «принципи справедливості, великодушності та помірності в поєднанні з уважністю й старанністю» [7, с. 462]. Отже, роздуми Дж. Локка щодо справедливості цілісно охоплюють власність, право, мораль, осо-

бистість й виховання.

Шотландський філософ-емпірик Д. Юм успадкував ідеї Платона щодо проблеми справедливості й розглядав її як чесноту, втім не як природну потребу, а як штучну, тобто таку, що виникає в процесі формування громадянського суспільства. Філософ не заперечував зв'язку справедливості з власністю й правом, проте аналізував її переважно в контексті моральних обов'язків людини [8, с. 684]. Власність він підняв до рівня суспільного закону й розглядав її як благо: «Наша власність є не чим іншим, як благом, постійне володіння яким закріплюється за нами суспільними законами, тобто законами справедливості» [8, с. 642]. Д. Юм переосмислив проблему справедливості в контексті платонівської ідеї блага. Він уважав, що почуття справедливості є неприродним для людини, бо воно штучно виникає як результат домовленостей: «Почуття справедливості не є природним для людського духу, виникає штучно із домовленостей між людьми» [8, с. 648]. На наш погляд, витоками цього твердження є роздуми Платона: «Ніхто не буває справедливим добровільно, а тільки з примусу» [9, с. 45]. Цікаво з'ясувати, який тип людини здатний/нездатний дотримуватися справедливості. Вважаємо, що коли Платон писав про примусове дотримання справедливості, він мав на увазі посередню людину, але, Д. Юм цей контекст не врахував і розповсюдив його на людину взагалі.

Він пов'язував справедливість із повсякденною практикою, що формувалася на той час в англійському суспільстві, а саме як «постійну і незмінну волю давати кожному те, що йому належить» [8, с. 683]. (Вважаємо, що витоки цієї думки знаходяться у працях Т. Аквінського). Сам зміст цього твердження говорить про те, що Д. Юм знав, кому належить цей вислів, утім не назвав прізвище автора. Це говорить про певну необ'єктивність – упереджене ставлення до античних і середньовічних філософів. На підставі цих тверджень філософ доводив, що в основі такого розуміння справедливості лежало право та власність: «Це визначення припускає, що вже існують такі поняття як право та власність, незалежні від справедливості та такі, що передують їй» [8, с. 683].

Проблема справедливості в Д. Юма набула нового контексту – рівності/нерівності. Філософ уважав, що ідею повної рівності реалізувати не лише неможливо, але й шкідливо для людського суспільства [10, с. 236]. Але, велика нерівність між людьми може призводити до межового напруження в суспільних відносинах.

Д. Юм намагався сформулювати закони справедливості, які б стали підґрунтям життєдіяльності людини й суспільства. На основі інституту справедливості філософ легітимізував приватну власність. Він поставив собі за мету запропонувати такі суспільні механізми, що сприяли б формуванню громадянського суспільства та справедливих взаємовідносин між людьми. Узагальнимо ці роздуми філософа щодо законів справедливості.

На думку Д. Юма, дотримання законів є головним призначенням державної влади, що слід уважати *першим* законом справедливості. Звертаючись

до влади, філософ підкреслював, що державні службовці «не лише зобов'язані дотримуватися даних правил у власних вчинках, але й повинні змушувати інших до правильної поведінки, повинні підкорятися вимогам справедливості все суспільство» [8, с. 695]. Отже, для дотримання суспільного порядку й принципів справедливості люди мають право примушувати один одного до свідомого взаємного контролю. Зауважимо, що цей принцип набув реалізації лише у другій половині ХХ століття в процесі дискурсивно-комунікативних практик, коли кожний за кожного несе відповідальність. Щодо тих громадян, які за власним бажанням не хочуть дотримуватися справедливості, держава має право примушувати їх виконувати вимоги справедливості [8, с. 695], що є *другим* законом.

Проблема справедливості в Д. Юма набула практичного значення: як знайти засоби, під впливом яких можна змусити людину відмовитися від власних егоїстичних потреб і знайти у собі моральні сили дотримуватися справедливості [8, с. 694]. Їхнє виконання стає частиною морально-етичних норм, що слід уважати *третьим* законом справедливості. Отже, системоутворювальним елементом поглядів Д. Юма на проблему справедливості продовжувала залишатися власність, як це було в Т. Гоббса і Дж. Локка, проте, правові закони стають відбиттям моральних норм. Отже, дослідження проблеми справедливості набуло в Д. Юма більш цілісного осмислення. З одного боку, держава мусить виступати регулятором справедливості (на основі закону примушувати громадян її дотримуватися), а з іншого, – дотримання закону має бути моральною потребою людини.

Проблема справедливості набула подальшого дослідження у філософії французьких просвітників. Так, К. Гельвецій почав зі з'ясування походження уявлень про справедливість у природної людини: «Людина має уявлення про силу раніше, ніж уявлення про справедливість; що вона взагалі позбавлена любові до останньої; що навіть у цивілізованих країнах, де постійно говорять про справедливість, будь-яка людина звертається до неї, коли вона вимушена до цього страху силою, рівною чи вищою від її власної сили» [11, с. 197]. Витоки справедливості він пов'язував із правом сильнішого. Щоб не було такого протистояння між громадянами у боротьбі за власність, К. Гельвецій вводить поняття рівноваги сил. Її збереження має лежати в основі законотворчої діяльності: «Дотримання справедливості передбачає наявність рівноваги сил між громадянами. Збереження цієї рівноваги є вершиною мистецтва законодавства» [11, с. 198]. Дійсно, досконале законодавство має водночас примушувати людину бути справедливою й зберігати рівновагу у взаємовідносинах.

Справедливість у суспільстві, на думку К. Гельвеція, має забезпечувати влада, а тому він писав: «Справедливість за своєю природою має владу, необхідну для приборкання пороків і для примушування людей до цієї чесноти» [12, с. 310]. Влада має обмежувати людські пороки, примушувати людину бути справедливою.

Дослідження проблеми закономірно привело

К. Гельвеція до питання про формування загальних принципів справедливості, які мають ґрунтуватися на дотриманні спільного інтересу, що, у свою чергу, включає в себе вигоду приватних осіб: «Після того як мій розум дійшов поступово до з'ясування чітких та загальних принципів справедливості, після того як я переконався, що вона полягає в неухильному дотриманні договорів, що укладені на основі загального інтересу, тобто сукупності приватних інтересів, мені залишається лише застосувати ці принципи...» до різних соціально-політичних ситуацій [12, с. 345]. Сформульовані К. Гельвецією принципи справедливості вимагали дотримання взаємних зобов'язань як з боку влади, так і з боку громадян: «Для того, щоб бути справедливим та добродійним, необхідно знати, у чому полягають обов'язки керівника та підлеглих, і вивчити взаємні обов'язки, що зв'язують усіх членів суспільства. Справедливість є не чим іншим, як знанням цих обов'язків» [12, с. 423]. Осмислюючи ці роздуми, зазначимо, що проблему справедливості він розумів як дотримання взаємних зобов'язань. На нашу думку, витoki цих суджень знаходяться у поглядах Платона.

У дослідженні проблеми справедливості К. Гельвецій вносить новий аспект, уводить поняття рівності та ієрархії, а саме – справедливість є певною мірою між рівністю та ієрархією. Справедливість залежить від внеску, який людина робить до загального блага: чим більший внесок вона здійснює, тим на більшу винагороду може претендувати від держави й суспільства.

На наш погляд, справедливість у К. Гельвеція вперше набуває ознак загальної філософської категорії, що містить у собі економічні, моральні, правові аспекти. Так, філософ пише: «Справедливість, що включає в себе майже всі чесноти, полягає в тому, щоб надавати кожному те, що йому належить, і зводиться, відповідно, до підтримання цього права власності» [11, с. 519]. К. Гельвецій, як і Дж. Локк, не обмежився правовими аспектами розуміння справедливості й пов'язав її з вихованням: «Існують люди, для яких немає нічого більш цінного, ніж справедливість. Це шляхетне почуття є для них результатом чудового виховання» [11, с. 246]. Проблема справедливості викликала певну дискусію між Ж-Ж. Руссо і К. Гельвецією. Так, перший уважав, що «почуття справедливості є природженим людському серцю» [Цит. за 11, с. 258 -259]. Гельвецій заперечував: «Усі були б справедливими, якщо небо в усіх серцях із дитинства накреслило справжні принципи законодавства; але воно цього не зробило» [11, с. 259].

Французький філософ Дені Дідро досліджував проблему справедливості в контексті пошуків принципів моральної філософії. Французьких матеріалістів не задовольняла мораль, побудована на християнських цінностях. Вони шукали підґрунтя моральної філософії в земних умовах та природних почуттях людини, людському розумі: «Почуття справедливості та несправедливості є так само для нас природним, як і наші афекти, і ця якість є одним з елементів нашої організації» [13, с. 90]. Але, Д. Дідро усвідомлював, що людський розум є без-

силим щодо природних почуттів людини: «Дивна непокірність нашого розуму, особливо коли мова йде про природні почуття та первинні поняття, такі як справедливість і несправедливість» [13, с. 91]. Він доводив, що людина не повинна йти за своїми емоціями та почуттями, розум має підпорядковувати їх собі. Філософ визнавав, що проблема справедливості є основою людського буття, а будь-які відхилення, що виникають на основі приватного інтересу чи раптової пристрасті, не повинні порушувати проблему справедливості [13, с. 96].

Висновки

Аналіз поглядів філософів епохи Просвітництва доводить, що спільним у їхніх концепціях було те, що формування інституту приватної власності спонукало до певних змін у свідомості людини, яка була змушена, з одного боку, відмовлятися від середньовічних уявлень про власність, а з іншого, – підкорятися правовим нормам і законам. Громадянське суспільство вимагало проголосити інститут власності феноменом, що відповідає законам справедливості й нормам моралі. Проте, в їхніх поглядах спостерігаються певні відмінності. Т. Гоббс основну увагу приділяв дослідженню комутативної справедливості, в основі якої лежала домовленість між людьми щодо обміну власністю. Дж. Локк проблему справедливості, з одного боку, пов'язував з особистістю, яка здатна дотримуватися справедливості, а, з іншого, – з проблемою моралі. Т. Гоббс і Дж. Локк стверджували, що справедливість – це природна потреба, але, Д. Юм не погоджувався з ними і розвивав погляди Платона на справедливість як на штучне утворення – результат втілення етичних норм. Дж. Локк і Д. Юм усвідомлювали необхідність пошуку моральних і правових механізмів щодо регулювання відносин власності на основі справедливості. Д. Юм логічно завершив їхні роздуми й сформулював закони справедливості, що мають лежати в основі громадянського суспільства, а держава мусить виступати їх гарантом.

Дж. Локк і К. Гельвецій дійшли одного висновку, що справедливість має ґрунтуватися не лише на законах моралі, але й на вихованні. Вирішення проблеми справедливості за допомогою опори лише на закон і державу є необхідним, але цього недостатньо. Дж. Локк і Д. Юм підкреслювали необхідність доповнення проблеми справедливості моральними нормами. У єдності права й моралі проблема справедливості набуває більш цілісного осмислення. Зрозуміло, що в епоху Просвітництва такого органічного об'єднання ще не могло бути. Потреба у такій цілісності виникає пізніше і має бути реалізованою. Д. Дідро заперечував справедливість, побудовану на християнських цінностях, і намагався відшукати її підґрунтя в людському розумі. Проте, сам собі суперечив і визнавав, що людський розум не здатний підпорядкувати собі почуття.

Філософи-раціоналісти усвідомлювали обмеженість правових норм регулювання справедливості. Вони були змушені звертатися до моралі, хоча не визнавали, що джерела цього підходу знаходяться в

християнській філософії, а саме в Ф.Аквінського [14].

Роздуми філософів епохи Просвітництва щодо справедливості залишаються актуальними в умовах державотворення та розбудови громадянського суспільства в Україні. Перш за все, українська держава має регулювати взаємовідносини між різними суб'єктами діяльності з позиції норм права, яке мусять ґрунтуватися на нормах моралі, а не на вигоді олігархів. Аналіз поглядів філософів епохи Просвітництва доводить, що вони переосмислили з матеріалістичних позицій поняття суспільного буття – справедливість, хоча й трактували її з різних позицій, але, всі погоджувалися з тим, що це є фундаментальне поняття суспільного буття.

Список літератури

1. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т. 2 / Сост., ред., авт. примеч. В. В. Соколов; Пер. с лат. и англ. – М.: Мысль, 1991. – С. 3 -583.
2. Аристотель Никомахова этика / Аристотель // Аристотель Сочинения: В 4-х т., Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – С. 53 -293.
3. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 2 / Пер. с англ. и лат. Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С. 3 -201.
4. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 1 / Пер. с англ. и лат. Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С. 78 -583.

5. Локк Дж. Опыт о законе природы / Дж. Локк // Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3 / Пер. с англ. и лат. Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С. 3 -53.
6. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3 / Пер. с англ. и лат. Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С. 135 -405.
7. Локк Дж. Мысли о воспитании / Дж. Локк // Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3 / Пер. с англ. и лат. Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – С. 407 -608.
8. Юм Д. Трактат о человеческой природе, или попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам / Д. Юм // Юм Д. Сочинения в 2 т., Т. 1, М.: Мысль, 1965. – С. 77 -788.
9. Платон Держава / Платон. – Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2005. – 335 с.
10. Юм Д. Исследования о принципах морали / Д. Юм // Юм Д. Сочинения в 2 т., Т. 2, М.: Мысль, 1965. – С. 209 -356.
11. Гельвеций К. О человеке / К. Гельвеций // Гельвеций К. Сочинения. В 2-х томах. Т. 2. Сост., общая ред. и вступ. статья Х. Н. Момджяна. – М., «Мысль», 1974. – С. 5 -567.
12. Гельвеций К. Об уме / К. Гельвеций // Гельвеций К. Сочинения. В 2-х томах. Т. 1. Сост., общая ред. и вступ. статья Х. Н. Момджяна. – М., «Мысль», 1974. – С. 143 -603.
13. Дидро Д. Принципы нравственной философии, или Опыт о достоинстве и добродетели, написанный милордом Ш*** / Д. Дидро // Сочинения: в 2-х т. Т. 1 / Пер. с франц.; Сост., ред., вступит. статья и примеч. В. Н. Кузнецова. – М.: Мысль, 1986. – С. 58 – 162.
14. Аквинский Т. Сумма теологии / Т. Аквинский // Сумма теологии. – Ч. 1. – Вопросы 1 -43. – К.: Ника-Центр. – 2002. – 560 с.

М.В. Сабадуха

ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТИ В ФИЛОСОФИИ ПРОСВЕЩЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕСТРОЙКИ ЕВРОПЕЙСКИХ ГОСУДАРСТВ И ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Исследована эволюция проблемы справедливости в европейской философии, эпохи Просвещения. Проанализированы социально-философские аспекты справедливости у Т. Гоббса, Дж. Локка, К. Гельвеция, Д. Дидро, Д. Юма. Выявлено общее и различное в их взглядах.

Ключевые слова: справедливость, коммуникативная справедливость, дистрибутивная справедливость, собственность, гражданское общество, личность, природные права, мораль, право, законы справедливости.

M. Sabadukha

THE PROBLEM OF EQUITY IN THE PHILOSOPHY OF THE AGE OF ENLIGHTENMENT IN THE CONTEXT OF GROWING OF EUROPEAN STATES AND THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY

It is researched the evolution of equity issues in the European philosophy of the Age of Enlightenment. It's analyzed the social and philosophical aspects of equity in T. Hobbes, John. Locke, K. Helvetius, D. Diderot, D. Hume. It's discovered the common and differences in their views.

Key words: equity, commutative equity, distributive equity, property, civil society, individual, natural rights, morality, law, laws of justice.